

Forum för bortglömda böcker

En nationell databas över kyrkliga boksamlingar

Slutrapport

Martin Kjellgren, Håkan Andersson och Daniel Wetterwik

Omslag: Familjenotering av Joen Joensson från skattehemmanet Holkestorp, Tolgs socken, i dennes exemplar av *Itinerarium sacrae scripturae* (1595) – en av otaliga bokanteckningar som blir tillgängliga genom databasen *Kyrkornas böcker*.

Foto: Martin Kjellgren/Växjö stift.

ISBN: 978-91-7962-201-5

Utgiven av Linköpings stift 2025.

Innehåll

Förord.....	4
1. Inledning	5
2. Förutsättningar	7
3. Bibliografiska principer	10
4. Arbetsgång	12
5. Inför framtiden – att tillgängliggöra ett kulturarv	16
Referenser	17

Förord

I samband med att den kyrkoantikvariska inventeringen av äldre boksamlingar i Linköpings stifts församlingar avslutades i december 2019, uppkom frågan hur de data som framtagits vid genomlysningarna bäst skulle tas tillvara. Projektet hade då pågått i två år, och under arbetets gång hade ett omfattande, och bitvis helt okänt material av kulturhistoriskt värde och med hög forskningspotential blottlagts. En Excelfil med drygt 10 000 poster sammanställdes och arkiverades.¹ Till detta material hörde även en omfattande bilddokumentation.

Våren 2020 inleddes en uppföljning av projektet Kyrkornas böcker, som vid samma tid rönt viss medial uppmärksamhet, bland annat via ett reportage i Vetenskapsradion historia.² I samband med projektuppföljningen presenterades dock den sammanställda Excelfilen för Ann Tobin, dåvarande chef vid H-biblioteket vid Linköpings universitet (LiU), som ingick i projektets referensgrupp, och som ställde LiUB:s resurser till förfogande för att bygga en rudimentär databas. Denna databas, som möjliggjorde slagningar på pastorat och enskilda kyrkor, sjuösettes i maj 2021 via LiU Electronic Press (LiUEP).³

Samma år inleddes ett nytt kyrkoantikvariskt bokinventeringsprojekt, denna gång i Växjö stift, där kompetens lånades in från Linköping. Därvid uppkom frågan om inte även data från denna inventering, och från andra stift som har genomfört eller planerar att genomföra liknande inventeringar, borde kunna inlemmas i den befintliga databasen och göras sökbara. Diskussionerna fortgick mellan LiUB och Linköpings stift, och 2023 beviljades medel från den kyrkoantikvariska ersättningen (KAE) till ett nationellt kunskapsutvecklingsprojekt om det kyrkliga kulturarvet, i syfte att bygga en databas som på sikt är tänkt att bli rikstäckande.

I projektet ingår, förutom LiUB och Linköpings stift, stiftsorganisationerna i Växjö, Skara, Strängnäs och Stockholm, som alla genomfört genomlysningar av kyrkornas boksamlingar i sina pastorat.

Rapporten har skrivits av projektledare Martin Kjellgren med avsnitt om tekniska principer och kvalitetssäkring skrivna av Håkan Andersson respektive Daniel Wetterwik.

¹ Linköpings stift, "KyrkornasBöcker_Lk_SammanställningKategori_I-IV".

² "Kyrkornas bortglömda bokskatter", Vetenskapsradion historia (P1) 2020-04-07.

³ <https://ep.liu.se/databases/kyrkornas-bocker/default.aspx>.

1. Inledning

Vid en kyrkoantikvarisk inventering i Vissefjärda kyrka i november 2022 återfanns ett exemplar av Heinrich Büntings *Itinerarium sacrae scripturae* i den andra svenska upplagan från 1595. Detta var en av det sena 1500-talets mest spridda böcker i Europa, tryckt i folioformat på många språk och försedd med flera illustrationer och kartor.⁴ Volymen i Vissefjärda visade sig vara ovanligt välbevarad: titelbladet var kvar, och även om flera av kartorna var skadade var exemplet så gott som komplett, bundet i ett påkostat, samtida skinnband med blindpressade dekor.

Som framgått av tidigare genomförda inventeringar är *Itinerarium* en titel som inte är alldeles ovanlig i kyrkliga boksamlingar. I typfallet har den ingått i prästernas privata bibliotek eller köpts in av församlingarna,⁵ men exemplet i Vissefjärda har en betydligt mer brokig historia. Det finns ingen notering när den kommit i församlingens ägo, men anteckningar på titelbladet visar att den tidigare har ägts av Theodorus Arvidii Junbäck (1663–1739), kyrkoherde i Jönköping, och dennes son Abraham Junbäck (1731–1776), som var borgmästare i Falköping.⁶

Den äldsta belagda proveniensen är dock av annan art. Högst upp på titelbladet står skrivet: ”Joen Joenson äger then[na bok], köpt wthi Örebro Anno 1611 för 11 1/2 [dlr]”. Namnet tycks inte ge mycket ledning till ägarens identitet, annat än att det sannolikt inte rör sig om en präst, eftersom präster vanligen latiniserade sina namn.

På bakre pärmspeglarna återfinns dock en längre anteckning som ger betydligt fler upplysningar:

Anno 1609 then 14 [Maj?] stod mitt Bryllop vthi Wexiö/ med [Brita?] S[ue]dsdotter?
Anno 1610 then 10 April föddes min dotter Ingeborgh Joens-/ dotter Vti Wexiö
Anno s[alvatoris] 1613 then 16 Januarij föddes min dotter Elin/ om Loerdagen wti Holkestorp oc tå war [Aries] tecken./ Oc affsofnade S: Andreae dag then 30 Nouemb: åhr 1615
Anno s[alvatoris] 1615 S: Jacobi dag then 25 Julij vti Holkestorp/ föddes min son Jönes Joensson.
Anno s[alvatoris] 1618 then 5 Januarij vti Holkestorp föddes/ Sara Joensdotter en måndagh in signo [Virgo] om morgo-/ nen wid 11 (?) ... Och affsofnade then 6 Februarij/ 1635 gönom it oförmodeligit slaggh/ aff ... hest, som hon fich den 2 Februarij/ oc war tå 16 åhr 4 wekor 4 dagar gammal
...
Anno s[alvatoris] 1624 then [11 Martij?] ... flytte iag med min/ Hustru och barn ifrån Holkestorp och till/ Jöneköping.
Anno s[alvatoris] 1626 then 17 Septem.... föddes/ Kerstin Joensdotter i Jöneköpingh.

Utöver den tragik som speglas i de lakoniska noteringarna om avlidna barn, avslöjas att ägaren Joen Joensson (fl 1609–1635) var hemmahörig på Holkastorp i Tolgs socken. Detta

⁴ Collijn, Isak, *Sveriges bibliografi intill år 1600 3 1583-1599*, Uppsala 1932–1933 s. 205–209.

⁵ Martin Kjellgren, *Upp ur glömskan: Antikvarisk inventering av kyrkornas boksamlingar i Linköpings stift 2018–2021*, Linköpings stift 2022 s. 35.

⁶ Ägaranteckning på titelbladet; Gotthard Virdestam, *Växjö stifts herdaminne D. 7 Tveta och Vista. Skolpräster, Kommittén, Växjö 1932 s. 24.*

var ett skattehemman, och han tycks därmed ha varit av bondesläkt.⁷ Samtidigt var han berest, av handstilen att döma var han hyggligt van att föra pennan, och uppenbarligen har han haft någon form av skolning. Han har satt värde på boklig lärdom, vilket inte minst visas av det pris han betalat vid inköpet av volymen. Noteringarna om barnens födelsedatum, med angivelser om exakta klockslag och regerande stjärntecken vid tidpunkten visar att han haft rudimentära kunskaper om astrologisk terminologi, med till visshet gränsande sannolikhet hämtad från samtida almanackor.⁸

Anteckningarna bidrar till att göra Vissefjärdas exemplar av *Itinerarium* till en kulturhistorisk artefakt, med flera lager av betydelsebärande och tolkningbara data, och den är inte ensam: på kyrkvindar och i sakristior gömmer sig stora mängder material med hög vetenskaplig potential för snart sagt alla historiska discipliner, men som har förblivit okatalogiserat, okänt och outnyttjat. Genom de kyrkoantikvariska bokinventeringar som har pågått sedan mitten av 2010-talet har visserligen stiftsorganisationer och församlingar inom Svenska kyrkan börjat bygga upp ett kunskapsunderlag om de kyrkliga boksamlingarna, men detta underlag har främst varit internt, upprättat i syfte att se över förvarings- och bevarandefrågorna, samt att underlätta gallringar.

Ambitionen med det nationella kunskapsutvecklingsprojekt som nu avslutats, har varit att så långt som möjligt tillgängliggöra den typ av data som återfanns i Vissefjärdas *Itinerarium*. Det handlar alltså inte om en renodlad katalog över påträffade boktitlar, utan om en databas där materialitet och spår av bruk – likt Joen Joenssons anteckningar – spelar en minst lika central roll som den rent bibliografiska ambitionen att synliggöra de bokbestånd som byggts upp inom ramen för församlingarnas och socknarnas verksamhet under århundraden. De uppgifter som kan vaskas fram om Joen Joensson, hans familj och om hans bokäggande är visserligen knapphändiga, men genom databasen kan de kombineras med uppgifter om andra samtida bokägare och -brukare, om själva titeln förekomst i de kyrkliga boksamlingarna, om prisuppgifter och ägarstrukturer. I och med att uppgifterna tillgängliggörs och görs sökbara, ökar också möjligheten att de kan kombineras med externa källor. Med de ledtrådar som framträder i det aktuella fallet finns en reell möjlighet komma närmare en lösning på vem Joen Joensson faktiskt var, vilket i sin tur skulle lägga nya lager av kulturhistorisk information till Vissefjärdas exemplar av Bunting's *Itinerarium*.

Syfte och mål

Projektets syfte har varit att utreda möjligheterna att vid Linköpings universitetsbibliotek bygga en rikstäckande, nationell databas över kyrkornas kulturhistoriskt värdefulla böcker och boksamlingar. Projektet har även syftat till att utveckla den digitala infrastruktur och den bibliografiska standard som redan används för att tillgängliggöra det bokliga kulturarvet i Linköpings stift, samt att anpassa data från inventeringarna i Skara, Strängnäs, Stockholms och Växjö stift till denna standard och infoga dessa i den befintliga databasen.

⁷ I tiondelängderna omnämns en Jon eller Joen i Holkastorp som ägare av ett skattehemman; denne är troligen identisk, antingen med Joen Joenson eller med dennes far; jfr Smålands handlingar 1610:14B fol 4v och 1614:15 fol 87f, RA.

⁸ Jfr. Stina Hansson, "1600-talsalmanackan – allemansbiblioteket?", Lychnos 1986; Martin Kjellgren, *Taming the Prophets: Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, Sekel, Lund 2011 s. 276-280.

Målet med projektet har varit att underlätta deltagande från övriga stift och skapa modeller för hur material från kommande bokinventeringar ska kunna infogas i databasen, samt att optimera de tekniska lösningarna för att underlätta datahantering och öka användbarheten. På lång sikt är projektet tänkt att skapa en kanal för att samordna och tillgängliggöra resultaten från bokinventeringarna och därmed göra kyrkornas bokliga kulturarv i sin helhet sökbart och åtkomligt.

2. Förutsättningar

Bakgrund

Från medeltiden fram till industrialiseringen fungerade församlingarna och de lokala kyrkorna som givna centra för boklig kultur i Sverige, och de kyrkliga boksamlingarna har under sekulens lopp blivit både omfångs- och innehållsrika. Generellt har dock kunskapen om dessa boksamlingar varit högst begränsad bland kyrkobesökare och anställda. Det lilla fåtal som alls känt till deras existens har i normalfallet haft vaga uppfattningar om deras innehåll. Att hantera böcker som inte längre brukas dagligdags är inget som prioriterats i pastoratens verksamhet, och i den mån det arbetats fram en ordning för bokhanteringen, har den byggts på att lokala aktörer har odlat ett intresse för samlingarna.⁹

Samtidigt har det funnits en medvetenhet om att det döljer sig tjocka lager av kulturhistoria bland boksamlingarna på landets kyrkvindar, och sedan mitten av 2010-talet har inventeringar av bokbestånden genomförts i samtliga pastorat i Skara, Strängnäs, Linköpings, Stockholms och Växjö stift. Syftet har varit strikt kyrkoantikvariskt och inriktat på att identifiera och skadebedöma de böcker som kan klassas som kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier, och som därmed ska skyddas och bevaras i enlighet med kulturmiljölagens paragrafer om kyrkliga kulturmiljöer.¹⁰

I samtliga genomlysta stift har dock utförarna kunnat konstatera att de kyrkliga boksamlingarnas kulturhistoriska potential är betydligt större än vad som tidigare antagits.¹¹ Detta har i sin tur aktualiserat frågan om tillgängliggörande av samlingarna, i första hand för forskning, men även för en intresserad allmänhet, och det är i denna insikt som det nationella databasprojektet har sin upprinnelse.

Vetenskapliga ingångar

Kyrkornas boksamlingar har alldeles uppenbart ett kyrkohistoriskt värde, då det i bestånden återfunnits exemplar av de äldsta svenska bibeltrycken, liturgiska handböcker från mitten av

⁹ Som exempel kan nämnas boksamlingen i Styrstads kyrka, Linköpings stift, där volymerna ordnats och försetts med bibliografiska noteringar, eller sockenbiblioteket i Säby kyrka, Linköpings stift, som ordnats, försetts med förklarande skyltar och placerats i ett skåp i församlingshemmet.

¹⁰ Se SFS 1988:950 kap 4.

¹¹ Fanny Stenback, "Kyrkornas böcker. En inventering av böcker i Skara stift 2014–2015", *Scriptum/Skara stift*; *ibid.*, "Kyrkornas böcker. Bokinventering i Strängnäs stift 2016–2017", *Scriptum/Strängnäs stift*; Martin Kjellgren, *Upp ur glömskan: Antikvarisk inventering av kyrkornas boksamlingar i Linköpings stift 2018–2021*, Linköpings stift 2022; *ibid.*, *Ett svårskött kulturarv: Antikvarisk inventering av kyrkornas boksamlingar i Växjö stift 2021–2024*, Växjö stift 2024; se vidare *ibid.*, "Upp ur glömskan: Om antikvariska inventeringar av kyrkliga boksamlingar", *Biblis* 91, 2020 s. 12–21.

1500-talet och framåt, psalmböcker, samt teologisk litteratur och uppbyggelseskrifter från 1600- och 1700-talen, där de förra i första hand tjänat prästerna i deras pastorala gärning, och de senare funnits tillgängliga för sockenborna i en tidig typ av utlåningsverksamhet.

En forskningsgren som tidigt sett potentialen i de kyrkliga boksamlingarna är musikvetenskapen, då det redan vid inventeringarna i Skara stift noterades att äldre musikhandskrifter i hög grad bevarats i kyrkorna.¹² Data från inventeringarna har därmed kommit till användning i det RJ-finansierade digitaliseringsprojektet *Swedish Liturgical Music Sources 1520–1820* (SweLiMuS), som drivits i samarbete mellan musikvetenskapliga institutionen och universitetsbiblioteket i Uppsala.¹³

Men boksamlingarna har även till betydande delar visat sig innehålla tryck som inte primärt hör till den kyrkliga sfären. Årstryck och kungörelser – tidvis av lokal karaktär – speglar det svenska samhällets utveckling från stormaktstidens envælde till 1800-talets medborgarstat. Medicinska och ekonomiska handböcker från 1700-talet och framåt vittnar om socknens utökade ansvarsområden och en ny typ av upplysningsideal – något som även kommer till uttryck i de bevarade sockenbibliotek som registrerats. I bestånden återfinns också handskrifter och exemplar av extremt sällsynta, och tidvis även rent unika tryck. Till detta kommer mängder av ägaranteckningar och spår av bruk som kan ge material till otaliga studier av såväl kvalitativ som kvantitativ karaktär. Utöver kyrkohistoria finns gott om material för undersökningar inom kultur-, bok- och mediehistoria, undervisningshistoria, personhistoria och släktforskning.

Möjligheterna är alltså legio, och att publicera data från inventeringarna i en databas har fallit sig som det mest lämpliga verktyget att tillgängliggöra materialet, men det hänger på databasens design och uppbyggnad om materialets potential ska kunna utnyttjas optimalt.

Urval

De kyrkliga boksamlingarna är omfattande, och långt ifrån alla volymer som registrerats vid stiftsinventeringarna har bedömts vara av sådan dignitet att de kvalificerar sig för att inlemmas i databasen.

Vid inventeringarna har bokbestånden därför delats in i fyra bedömningskategorier, med tydligt formulerade kriterier för hur de olika volymerna bör hanteras.¹⁴ *Kategori I* utgörs av kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier som är skyddade enligt kulturmiljölagen, och som hanteras under länsstyrelsernas tillsynsansvar. *Kategori II* utgörs av övriga kulturhistoriskt värdefulla böcker och boksamlingar. *Kategori III* är böcker och boksamlingar av ringa kulturhistoriskt värde, som kan behållas eller avyttras efter församlingarnas eget gottfinnande och förvaringsmöjligheter. *Kategori IV*, slutligen, utgörs av arkivalier, handlingar upprättade före kyrkans skiljande från staten.

Vid upprättandet av databasen har samtliga volymer i kategori III och IV sällats bort – de förstnämnda för att de inte bedöms vara av tillräcklig dignitet, de senare för att ansvaret för

¹² Se exempelvis inventeringsprotokoll från Skara pastorat, Vinköls kyrka (odat), Skara stift; jfr Kjellgren 2022 s. 27–29.

¹³ Se vidare <https://www2.musik.uu.se/forskning/databaser/swelimus/index.html>.

¹⁴ För detaljer, se Martin Kjellgren, *Böckernas ordning: Om hantering av kyrkliga boksamlingar*, Linköpings stifts kyrkobeskrivningskommitté, Linköping 2020 s. 8–9.

deras tillgängliggörande faller på arkivmyndigheten. De volymer som registrerats i databasen hör därmed uteslutande till kategori I-II.

Datakategorier

Det är framför allt två aspekter av de kyrkliga boksamlingarna som gör dem intressanta ur forskningssynpunkt. Det rör sig för det första om **bibliografiska data** om de boktitlar som identifierats i kyrkornas samlingar, och som därmed gör det möjligt att kartlägga realexemplaren av en viss titel eller utgåva.

För det andra handlar det om att så långt som möjligt synliggöra **provenienser och spår av bruk** i realexemplaren, med uppgifter om **bokband**, volymernas **skick**, kända **ägare och brukare**, samt registrerad förekomst av **anteckningar**, tillägg, prisuppgifter etc.

Vid en slagning ska man alltså kunna hitta samtliga registrerade exemplar av en särskild titel, samtliga volymer tryckta av en viss tryckare eller annoterade av en viss brukare. Med rätt sökord ska det också vara möjligt att få en första uppfattning om, till exempel, hur många registrerade exemplar av Karl XII:s bibel som har bundits i Catharina Johansdotter Hööks verkstad på Södermalm, eller hur många exemplar av Gustav Vasas bibel i Växjö stift som kan knytas till en och samma kyrka sedan 1500-talet. Uppgifter av denna typ kommer dock att förbli provisoriska och bitvis vanskliga att använda, eftersom de är beroende av den detaljnivå som eftersträfvats vid inventeringarna, vilken kan skifta betänkligt.

Diskrepanser i datainhämtning

Ambitionen med projektet har varit att bygga en databas som genom sitt publika administrationsgränssnitt ska ge stiftsorganisationer – och i förekommande fall enskilda pastorat – möjlighet att tillgängliggöra kyrkornas äldre boksamlingar med så stor detaljskärpasom möjligt.

Det inventeringsarbete som hittills har legat till grund för datainhämtningen har dock skilt sig metodiskt mellan de olika stiftet, huvudsakligen beroende på utförarnas skiftande specialistkompetenser. I vissa stift har bevarandeperspektiven dominerat, med fokus på skadebeskrivningar och konserverande åtgärder, medan bok- och kulturhistoriska perspektiv har dominerat i andra. Noggrannheten i fråga om de bibliografiska detaljerna och fokus i objektsbeskrivningarna skiljer sig därmed åt i databasen.

Förhållandet är beklagligt men ofrånkomligt, då det inte är görkligt att på stiftsnivå återupprepa datainhämtningen. Därmed finns heller ingen given standard för vilken bibliografisk detaljnivå man ska lägga sig på när nya poster ska laddas upp i takt med att fler stift ansluter sig till databasen.

Däremot har det i arbetet med databasen byggts upp en bank med standardiserade bibliografiska poster över boktitlar som påträffats under inventeringarna (se avsnittet om titelposter nedan). Dessa poster är åtkomliga via administratörsgränssnittet, vilket förenklar arbetet för den administratör som registrerar titlar, samtidigt som de garanterar att samtliga exemplar av en viss utgåva registreras på ett enhetligt sätt i databasen.

Vad som finns är alltså en potential att koppla stora mängder data till enskilda exemplarposter, och en retroaktiv möjlighet för enskilda församlingar att, via gästloginning till administratörsgränssnittet, uppdatera och komplettera uppgifter om de egna

boksamlingarna. Graden av detaljskärpa blir därmed en fråga om vad stiftsorganisationerna och i förlängningen församlingarna vill prioritera när bokbestånden ska registreras.

3. Bibliografiska principer

Ordandet av data

Baserat på de principer som vägledde inventeringsarbetet i Linköpings och Växjö stift, har bibliografiska data och uppgifter om provenienser och spår av bruk ordnats i tre typer av poster, som bitvis överlappar varandra.

Titelposter

Bibliografiska data om olika utgåvor och upplagor av befintliga verk registreras i *titelposter*, där den givna bibliografiska standarden säkerställer att samtliga exemplar av en specifik titel kan identifieras vid en slagning i databasen.

Auktoritetsposter

För att säkerställa att uppgifter om **personer** och **organisationer** blir sökbara och likvärdiga innehåller databasen även *auktoritetsposter* med namn på författare, tryckare/utgivare, bokbindare samt ägare/brukare med uppgifter om kända levnadsår, namn- och stavningsvarianter samt, i förekommande fall, kortfattade biografiska data.

Exemplarposter

Data om enskilda volymer eller realexemplar registreras i *exemplarposter*, där grundläggande bibliografiska och biografiska data hämtas från titel- respektive auktoritetsposterna, men som sedan byggs på med exemplarspecifika uppgifter rörande bokbandet, provenienser och spår av bruk. Exemplarposterna är de som användarna ser i det publika gränssnittet, och till dessa fogas därför även befintligt bildmaterial.

Relation till LIBRIS

Huvuddelen av de titlar som återfinns i databasen förekommer även i den nationella samkatalogen LIBRIS, och i de standardiserade titelposterna anges i de flesta förekommande fall det ID-nummer som refererar till motsvarande post i LIBRIS. Ursprungligen fanns det en ambition att lägga in direktlänkar till LIBRIS i databasen, men med hänsyn till att LIBRIS är under ombyggnad har denna tanke lagts på is tills vidare. Beroende på åt vilket håll LIBRIS utvecklas de närmaste åren kan det vara motiverat att bereda marken för att på sikt inte bara få in länkar till LIBRIS i databasen, utan att länkar till databasen också ska kunna arbetas in i LIBRIS via LiUB. Arbetet med att lägga in LIBRIS-ID i titelposterna kan ses som ett första steg i denna ambition.

Däremot är titelposterna inte nödvändigtvis identiska med sina motsvarigheter i LIBRIS. Detta har att göra med posternas ursprungliga syfte, att i samband med inventeringsarbetet ge församlingarnas medarbetare ett så lätthanterligt underlag som möjligt i hanteringen av boksamlingarna. Då det är tillräckligt krångligt för en lekman att tyda äldre tryckt skrift, har

det ibland varit av nöden att låta titlarna i protokollen motsvara de faktiska titlar som möter läsaren. Ett talande exempel är Gezeliernas bibelverk, en kommenterad bibelutgåva tryckt i sex delar 1711–1728, som enligt påbud från Kungl. Maj:t skulle finnas i alla församlingar. Volymerna ingår därför i det kyrkliga standardbiblioteket och är extremt vanligt förekommande än i dag.

LIBRIS-posterna för samtliga delar av detta verk inleds med den titel som återfinns på det gemensamma titelblad som trycktes 1728, men detta är ett blad som vanligen saknas i de exemplar som påträffats i kyrkorna, och som den som har att hantera realexemplaren sällan ser. Vid inventeringarna har det därför varit standard att återge titeln efter respektive dels titelblad.

Huvudprincipen vid inventeringarna – att titlarna ska vara lätta att identifiera i mötet med den fysiska boken – har därmed följt med in i databasen.

Bibeln Svenska Gezelius. 1711 Merckell.

Biblia, thet är all then heliga skrift på swensko. Efter hans kongl. maj:ts högstsäl. konung Carl then elloftes, i glorwyrdigste åminnelse; nådiga förordning. Medh nödtorftig förklaring widh hwar vers: til then himmelska sanningens : tydeliga förstånd, och grundeliga förswar; samt til hwar och ens lärdom, tröst och förmaning. Medh kongl. maj:ts allernådigsta privilegio. Stockholm, tryckt af Henr. Christoph. Merckell, kongl. boktryckare i stor-förståndet Finland,. [Del 5] Thet nya testamentetz förra deel: Innehållandes the fyra evangelisterna, samt apostla gierningarna. Efter hans kongl. maj:ts högstsäl. konung Carl then elloftes, i glorwyrdigste åminnelse; nådiga förordning. : Medh nödtorftig förklaring widh hwar vers: til then himmelska sanningens tydeliga förstånd, och grundeliga förswar; samt til hwar och ens lärdom, tröst och förmaning. : Åbo, tryckt af Henr. Christoph. Merckell, kongl. boktryckare, åhr 1711. [08] , 300 s.

Thet Nya Testamentetz Förra Deel: Innehållandes The Fyra Evangelisterna, Samt Apostla Gierningarna Efter Hans Kongl. Maj:tz Högstsäl. Konung Carl Then Elloftes, I Glorwyrdigste åminnelse; Nådiga Förordning. Medh nödtorftig Förklaring widh hwar vers: Til then himmelska Sanningens tydeliga Förstånd, och grundeliga Förswar; samt til hwar och ens Lärdom, Tröst och Förmaning. Åbo, Tryckt af Henr. Christopher Merckell, Kongl. Boktryckare. Åhr 1711.

Fig. 1: Titeln till första delen av Gezeliernas bibelverk i LIBRIS (t.v.), jämförd med samma titel i den aktuella databasen.

Titelposternas uppbyggnad

Varje post i titelkatalogen är uppdelad i ett antal kolumner. **Korttiteln** utgör postens rubrik och består vanligen av en pregnant, lättigenkännlig del av huvudtiteln, med tryckåret inom parentes. I vissa fall, exempelvis när det rör sig om biblar och psalmböcker från tidigt 1800-tal, då det finns många olika upplagor från samma år, anges även ort samt – framför allt när det är frågan om Stockholmstryck där flera tryckare var verksamma – tryckarens efternamn, som till exempel ”*Biblen, Eller Then Heliga Skrift* (Rumstedt, Stockholm 1817)”. När titeln utgör en del i ett verk anges även detta i korttiteln på detta sätt: ”*Thet Nya Testamentetz Förra Deel ... Andra Deel* (Gezeliernas bibelverk, NT 1–2, 1711–1713)”.

Som framkommit ovan anges **Titeln** så exakt och utförligt som möjligt. Därefter följer kolumner för **Tryckår**, **Författare**, **Tryckort**, **Tryckare/Förlag** samt **Ämne**, som anges i klartext, utan någon form av klassificeringskod. Enstaka poster – framför allt sentida utgåvor av praktbiblar i förlagsband – har även förslag på färdigformulerade noteringar om **Bindning**,

Korttitel	Titel	År Författare	Ort	Tryckare/förlag	Ämne	Referenser	LIBRIS-ID	Bibliografisk ID
Calendarium duplex (Stockholm 1588)	Calendarium duplex Christianorum et Iudaeorum. Cum prognostico astrologico. På thet ottonde och thet nyonde åhrena öffuer M. D. LXXX efter vår Herres och frelsares Jesu Christi frögderijka födhelses tijdh. Item, någhra prophetier eller gissningar, om werldenes största förwandlingar och ytersta ända, aff then helgha scrifft, sampt andra lärde och gudhfruchtighe mäns böker och scriffter vthdragne. Åre här och tillagde prognostica, öffuer the tiyo åhr, hwilke näst efter thet ottotiyonde nyonde, in til thet 99 inclusivé, föliande åre, på thet korteligaste och enfädeligaste bescreffne, aff Georgio Olaj Vpsaliensi. Til Stockholms horizonz ..., Tryckt ther sammastädhes aff Andrea Gutterwitz. [Kolofon:] Tryckt i then konungzlige stadhen Stockholm, hoos Andrean Gutterwitz, anno 1588.	1588 Georgius Olai	Stockholm	Andreas Gutterwitz	Astronomi; Astrologi; Apokalyptik; Kalendarisk litteratur	Collijn III:70-72	LIBRIS-ID:9500199	

något som annars hör till exemplarposterna (se nedan). För det äldre svenska materialet återfinns hänvisningar till Collijns svenska bibliografi i kolumnen **Referenser**. Slutligen finns kolumner för volymernas **LIBRIS-ID** samt, i förekommande fall, för övrigt **Bibliografiskt ID**, vanligen hämtad från de digitala tyska nationalbibliografierna VD16 och VD17.

Exemplarposternas uppbyggnad

Varje exemplarpost har ett unikt löpnummer eller **Kategori-ID** (KID) som utgår från de bedömningskategorier för det kulturhistoriskt värdefulla materialet – kategori I och II – som använts vid inventeringarna.

Löpnumret inleds med en kategoribestämning (K1 eller K2) som följs av en bokstavskombination kopplad till det stift till vilket volymen hör (Skara: SK; Strängnäs: SN; Linköping: LK; Stockholm: SM; Växjö: VX; Karlstad: KS; Göteborg: GB; Lund: LD; Västerås: VS; Visby: VY; Uppsala: UA; Härnösand: HD, Luleå: LL). Slutligen följer ett Nummer (0001–9999). Den 710:e registrerade posten i kategori II i Linköpings stift får därmed KID eller löpnummer K2LK0710.

Löpnumren används i första hand för att administratörerna ska kunna identifiera posterna, men är för närvarande inte synliga i användargränssnittet.

Vilken **kyrka** en särskild volym tillhör anges också i exemplarposten, medan uppgifterna om **bindning** innehåller rudimentära bandbeskrivningar, byggd på en terminologi som utarbetats av Helena Strömquist i projektet ProBok.¹⁵

Uppgifter om **proveniens/spår av bruk** fyller en viktig funktion. Här listas inte enbart namn på tidigare ägare, utan även uppgifter om noteringar och marginalia, om inköp och pris på volymen samt transkriberingar av kortare, betydelsebärande noteringar.

Auktoritetsposternas uppbyggnad

Auktoritetsposterna innehåller standardiserade data om personer och organisationer med kolumner för **namn** och **alternativa namnformer**, **levnadsår**, **roll** (Författare, Tryckare/Utgivare, Bokbindare, Ägare/Brukare), **ort**, korta **anmärkningar** med biografiska data samt **referenser** (se fig. 3).

Namn	Namn Alternativ 1	Namn Alternativ 2	Levnadsår	Roll 1	Roll 2	Ort 1	Ort 2	Ort 3	Anmärkningar	Referenser
Älf, Samuel	Samuel Älf	Samuel Eric Älf	1727-1799	Ägare/Brukare		Linköping	Slaka		Samuel Älf (1727-1799), fil mag i Uppsala 52, docent i latin 53, lektor i Linköping 59, prof tit 62, kh i Slaka 71, teol dr 72, teol lektor 73, dpr i Linköping 81	LkSH I:196-204

Fig. 3: Exempel på auktoritetspost: domprost Samuel Älf i Linköping.

Kvalitetssäkring Lk och Vx stift

Huvuddelen av det arbete som utförts från stiftsorganisationens sida har handlat om att kvalitetssäkra data och metadata. I den äldsta versionen av databasen, som endast täckte in Linköpings stift, utgjordes underlaget av tämligen rå data, bestående av utdrag av

¹⁵ Jfr Helena Strömquist, ProBok-terminologi, Lund 2013, tillgänglig via <https://www.alvin-portal.org/>

inventeringsprotokollen samlade i en Excelfil. Materialet från Växjö stift hade sammanställts på ett liknande sätt, och för båda dessa stift har arbetsordningen varit likartad.

Upprättande av titelposter

Under inventeringsarbetets gång har bibliografiska data över boktitlar som förekommer i de kyrkliga samlingarna registrerats kontinuerligt i en Excelfil som legat till grund för titelposterna i databasen. Arbetet har framför allt handlat om att förfina och standardisera posterna, kontrollera utgåvor, samt att förse samtliga titelposter, i skrivande stund 4 007 till antalet med korttitlar. Det sistnämnda arbetet har tagit längre tid än beräknat, och har mot slutet av projektiden kommit att utföras med hjälp av AI-verktyg, för att därefter kvalitetssäkras manuellt. AI-verktygens arbete har framför allt handlat om granskning av data och programkod för att säkerställa kvaliteten. Det sista kvalitetssäkrande steget har dock gjorts manuellt. Viktigt att betona den iterativa karaktären vilket gör att ytterligare iterationer medför ännu högre kvalitet, men själva inläsningen till LiUs databas kan ändå göras.

Rensning av exemplarposter

Samtliga poster i kategori I och II (se fig 4) har gått igenom och tvättats från irrelevanta uppgifter, riktade till församlingarna. Framför allt gäller detta uppgifter om förvaring samt åtgärdsförslag rörande hanteringen av volymerna, men även referenser till internt material och korsreferenser mellan KID-nummer, som i övrigt inte är synliga i databasen. Utöver detta har oklarheter i posterna korrigerats, bland annat rörande identifieringen av titlar

Stift	Kategori	Antal poster
Linköping	K1	870
	K2	5 426
Växjö	K1	778
	K2	6 790
Summa:		13 864

Fig 4: tabell över exemplarposter från Lk och Vx stift

Upprättande av auktoritetsposter

Med utgångspunkt från givna data i exemplarposterna från Lk och Vx stift har även auktoritetsposter upprättats enligt de principer som presenterats i avsnitt 3 ovan. Sammanställningen har därefter standardiserats, kontrollerats, rensats och försetts med referenser där det bedömts vara motiverat.

Författare/Upphovsman	1 053
Tryckare/Utgivare	749
Bokbindare	111
Ägare/Brukare	2 242
Summa:	4 155

Fig 5: tabell över auktoritetsposter från Lk och Vx stift

Kvalitetssäkring övriga stift

Som framgått i avsnitt 2 ovan har inventeringarna i Sk, Sn och Sm stift genomförts med andra utgångspunkter än i Lk och Vx. Detaljnivån när det kommer till bibliografiska beskrivningar skiljer sig därmed, titlar är inte standardiserade, och uppgifter om provenienser och spår av bruk saknas nästan helt. Kvalitetssäkringen för dessa tre stift har därför i första hand handlat om att anpassa data från dessa stift till databasens bibliografiska standard, och att med AI-verktyg koppla uppgifter om enskilda exemplar till befintliga titelposter samt i förekommande fall upprätta nya titelposter där sådana saknas.

I två av tre stift har data extraherats från PDF-filer, och i det tredje stiftet från Wordfiler. Ingetdera av dessa format är optimala när det handlar om bearbetning av data varför olika skript har skrivits för att så smidigt som möjligt få fram kvalitetssäkrat data. En del av det arbete som gjorts för Vx och Lk har kunnat återanvändas; exempelvis anrop mot Libris API för att hämta id. I ett tidigare skede av projektet gjordes detta manuellt, medan mot slutet har detta kunnat automatiserats i hög utsträckning. Vidare har ett skript tagits fram för att matcha data med låg exakthet ("fuzzy data"). Skriptet mäter Levenshteinavståndet mellan titlar för att identifiera de som har en matchningsgrad som överstiger 80 %. När väl data ordnats har först en slagning skett mot Libris, via API, och för de poster som inte matchats har en slagning sedan gjorts mot befintligt register över auktoritetsposter. De poster som helt saknar träff kan därefter adderas till auktoritetsfilen.

Bildhantering

Initialt har ambitionen varit att exemplarposterna i databasen ska innehålla bilder på de befintliga objekten. En invändning har varit att bilderna som tagits vid inventeringarna har varit arbetsmaterial med skiftande kvalitet, men en sammantagen bedömning är att de ändå är meningsfulla för de potentiella användarna, i synnerhet när de betraktas i relation till övriga exemplarspecifika data.

Även när det gäller bildmaterialet finns dock diskrepanser mellan stiftet som försvårar hanteringen. I underlaget från Lk och Vx stift har bilderna bibehållit sitt givna namnformat (exv IMG_1234) och är i övrigt ordnade i mappar och undermappar efter ägande kyrka och kategori. I databasen kopplas sedan bilderna till respektive exemplarpost genom en sifferserie (exv IMG_1234-IMG_1241) som anger det intervall av bilder som visar det aktuella exemplaret.

I Sk, Sn och Sm stift görs däremot kopplingen mellan bild och exemplar genom ett löpnummer i protokollen som utgår från den ordning volymerna dokumenterats. Löpnumret finns dock inte med i bildernas metadata, utan dokumenteras endast via en nummerlapp som fotograferas tillsammans med den aktuella volymen.

Detta har skapat ett problem som bara kan lösas med hjälp av mer handpåläggning och bearbetning av det befintliga materialet, vilket inte kommer att hinnas med under det pågående projektet. Detta arbete får med andra ord skjutas på framtiden. Den lärdom som kan dras är dock att stiftsorganisationer som framgent planerar att utföra genomlysningar av kyrkornas boksamlingar bör planera för bildhanteringen, och göra den kompatibel med databasens standard.

Tekniska principer

Den första versionen av databasen, som lanserades under hösten 2020, hade en platt databasstruktur. Med detta menas att varje post utgjordes av en rad där all data fanns. Då data från fler stift blev tillgängliga skapades tre olika posttyper vilket redogörs för ovan. Detta innebar att även databasstrukturen gjordes om från grunden för att kunna hantera auktoritets-, titel- och exemplarposter. Utöver dessa finns strukturer för bilder, författare, organisation och administratörer av databasen.

Den fortsatta utvecklingen av såväl databasen som webbgränssnittet har styrts mycket utav datastrukturen men också av införandet av ett administrationsgränssnitt. Det senare för att möjliggöra underhåll samt import av nya data till databasen framöver utan att detta arbete ska kräva teknisk kompetens. Administratörskonton kommer att sättas upp av LiUB:s personal med behörigheter till hela eller delar av databasen innehåll. På så sätt kan personer från olika stift underhålla ”sina” delar och säkerställa god informationskvalité. Den tekniska grunden för informationslagringen är en SQL-databas inom Linköpings universitets databashotell som borgar för stabilitet och säker lagring av informationen. Webbgränssnittet har gjorts om på så sätt att sidorna brutits ut från den design som förlaget Linköping University Electronic Press använder sig av för att försöka skapa ett eget uttryck för Kyrkornas böcker. Det tekniska ramverket för gränssnittet har också moderniserats och är idag byggt i aktuell version av plattformen .NET. Även de administrativa funktionerna är implementerade i samma tekniska lösning.

Dataimport

Data har levererats till Linköpings universitetsbibliotek i form av Excel-filer. Dessa har i ett första steg lästs in via skript till en utvecklingsmiljö som även den är en SQL-databas. Syftet med detta är att få in informationen i samma tekniska plattform som produktionsmiljön men också att göra kontroller av data. Bland annat kontrolleras förekomsten av dubletter. Nästa steg har varit att dela upp informationen och skapa relationer mellan de olika tabellerna. Då titelposter har skapats så behöver alla exemplar av böcker vara kopplade till en sådan. Detta för att det ska fungera att söka utifrån olika fält och kombinationer av dessa. Även auktoritetsposter för upphovsmän och organisationer behöver kopplas samman med övrig information. När datakontroller är genomförda och alla relationer har skapats så kopieras allting över från utvecklingsmiljön till produktionsmiljön.

Webbgränssnitt

Gränssnittet har som tidigare nämnts gjorts om från grunden jämfört med den första versionen av Kyrkornas böcker. Det består av två delar; en publik med information om databasen och söksida samt en del som kräver inloggning för att kunna redigera informationen i databasen. Gränssnittet har nu också en responsiv design för att fungera på olika skärmstorlekar. Detta är standard och vad användare förväntar sig av en uppdaterat webbplats. Det har även gjorts tillgänglighetsanpassningar för att användare med funktionsnedsättningar bättre ska kunna använda webbplatsen genom till exempel en skärmläsare.

5. Inför framtiden – att tillgängliggöra ett kulturarv

Med den nationella databasen över kyrkornas böcker har en infrastruktur byggts upp för att tillgängliggöra ett tidigare försummat kulturarv. Databasens uppbyggnad med överlappande och kommunicerande titel-, auktoritets- och exemplarposter skapar också en potential att låta materialet komma till sin fulla rätt i all sin komplexitet. Därtill kan databasen bli ett komplement till det interna inventarieverktyget Sacer, inte minst för att medvetandegöra församlingarna om de boksamlingar och specifika volymer som de har att förvalta. Förhoppningen är därför att databasen ska bli ett incitament för fler stift och församlingar att genomföra inventeringar av sina boksamlingar, i enlighet med den bibliografiska standard och den kunskapsbas som har byggts upp under arbetet.

Hur databasen ska förvaltas på lång sikt är delvis en framtida fråga. Inom ramen för projektet har LiUEP åtagit sig att ansvara för den tekniska delen med underhåll, datalagring och tillhandahållande av användar- och administratörsgränssnitt. Det kommer att finnas möjlighet till inloggning för enheter som själva vill registrera exemplarposter över sina bokbestånd. Ett avtal för databasen har upprättats mellan Linköpings stift och LiUEP.

Även framgent kommer det att behövas inomkyrklig samordning. Under arbetet med databasen har en Teamskanal inrättats för de stift som direkt har medverkat i projektet. Även Karlstads och Västerås stift har bjudits in, då dessa har inlett respektive planerar att inleda bokinventeringar i sina församlingar. Detta team administreras för närvarande av Linköpings stift, men på sikt bör frågan lyftas om det övergripande ansvaret borde lyftas till nationell nivå.

Referenser

Inventeringsprotokoll

KyrkornasBöcker_Lk_SammanställningKategori_I-IV, Linköpings stift
Inventeringsprotokoll från Skara pastorat, Vinköls kyrka (odat), Skara stift

Arkivmaterial

Riksarkivet
Smålands handlingar 1610:14B
Smålands handlingar 1614:15

Databaser

Alvin: plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv
<https://www.alvin-portal.org> [hämtad 2024-08-28]
Kyrkornas böcker (Linköpings universitetsbibliotek)
<https://ep.liu.se/databases/kyrkornas-bocker/default.aspx> [hämtad 2024-08-28]
SweLiMuS (Uppsala universitet) <https://www2.musik.uu.se/forskning/databaser/swelimus>
[hämtad 2024-08-28]

Publicerad litteratur

Collijn, Isak, *Sveriges bibliografi intill år 1600 3 1583-1599*, Uppsala 1932–1933
Hansson, Stina, ”1600-talsalmanackan – allemansbiblioteket?”, Lychnos 1986
Kjellgren, Martin, *Taming the Prophets: Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, Sekel, Lund 2011
Kjellgren, Martin, ”Upp ur glömskan: Om antikvariska inventeringar av kyrkliga boksamlingar”, *Biblis* 91, 2020
Virdestam, Gotthard, *Växjö stifts herdaminne D. 7 Tveta och Vista. Skolpräster*, Kommittén, Växjö 1932
Wagner, Bettina, ”Introduction”, Wagner, Bettina & Reed, Marcia (red.), *Early Printed Books as Material Objects: Proceedings of the Conference organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section Munich, 19-21 August 2009*, De Gruyter Saur, Berlin, 2010

Rapporter

Kjellgren, Martin, *Upp ur glömskan: Antikvarisk inventering av kyrkornas boksamlingar i Linköpings stift 2018–2021*, Linköpings stift 2022
Kjellgren, Martin, *Ett svårskött kulturarv: Antikvarisk inventering av kyrkornas boksamlingar i Växjö stift 2021–2024*, Växjö stift 2024
Stenback, Fanny, *Kyrkornas böcker. En inventering av böcker i Skara stift 2014–2015*, slutrapport, Skara stift [u.o; u.å.]
Stenback, Fanny, *Kyrkornas böcker. Bokinventering i Strängnäs stift 2016–2017*, slutrapport, Strängnäs stift [u.o; u.å.]

Digitala resurser

Bibliotheca rediviva (projektblog), <http://bibliothecarediviva.blogspot.com/>
Helena Strömquist, *ProBok-terminologi*, Lund 2013, tillgänglig via <https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/document/alvin-record:102921/ATTACHMENT-0028.pdf>

Etermedia

”Kyrkornas bortglömda bokskatter”, Vetenskapsradion historia (SR P1) 2020-04-07